

SLAVOJ ŽIŽEK

„Guð er dauður en hann veit það ekki“

Lacan leikur sér með Bobok¹

Hin sanna kennisetning trúleysis er ekki Guð er dauður – jafnvel með því að grundvalla upprunann á virkni föðurins í föðurmorðinu, verndar Freud föðurinn – hin sanna kennisetning trúleysis er *Guð er dulvitaður*.²

Til að skilja þetta textabrot til hlítar þarf að lesa aðra fullyrðingu Lacans samhliða því.

Aðskildu staðhæfingarnar tvær ætti að fara með eins og hluta sömu ráðgátu sem þarf að setja saman svo úr verði ein tillaga með samhengi. Einungis tengsl þeirra (auk vísunarinnar í freudískan draum um föðurinn sem veit ekki að hann er dáinn)³ gera okkur kleift að útfæra grundvallarfullyrðingu Lacans í heild sinni.

¹ [Kafinn birtist upphaflega í bók Slavoj Žižek, *How to Read Lacan*, New York: WW Norton & co., 2007, bls. 91–104. – Þýðandi.]

² Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, Harmondsworth: Penguin, 1979, bls. 59. [Síðasta málsgrein tilvitnunarinnar er orðrétt „God is unconscious“ og er leikur að margræðni enska orðsins *unconscious*. Ef orðið er lýsingarorð þýðir þetta í raun að Guð sé meðvitundarlaus (og í dá) en ef ákveðnum greini væri skeytt framan við *unconscious* yrði Guð sjálf dulvitundin. Í íslensku þýðingunni er aðalatriðið undirstrikað, það er að Guð er enn á sveimi í dulvitund hins trúlausa án þess að hann geri sér grein fyrir því. – Þýðandi.]

³ Ef þessi draumur er lesinn í samhengi við túlkun á draumi í 3. kafla [bókar Žižeks, *How to Read Lacan*, „From *Che vuoi?* to Fantasy. Lacan with *Eyes Wide Shut*“] um dáinn son sem birtist föður sínum svo voveiflega og segir „Faðir, sérðu ekki að ég brenn?“ má umorða staðhæfingu Lacans þannig að hún verði ásökun í garð Guðs-Föður: „Faðir, sérðu ekki að þú ert dáinn?“ [Um drauminn sjá Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, bls. 57–58. – Þýðandi.]

Eins og alkunna er leiðir Ívan, sonur Karamazov föðurins, hinn síðarnefnda inn á þær hættulegu brautir sem hugsun hins fagaða manns fetar. Sérstaklega segir hann *ef Guð er ekki til ... – ef Guð er ekki til*, segir faðirinn, *þá er allt leyfilegt*. Hugmyndin er augljóslega barnaleg því við sálgreinendur vitum ósköp vel að ef Guð er ekki til þá er alls ekkert leyfilegt lengur. Taugaveiklaðir sjúklingar færa okkur sönnur á því hvern einasta dag.⁴

Trúleysingi nú á dögum telur sig vita að Guð sé dauður; hann veit hins vegar ekki að ómeðvitað heldur hann áfram að trúa á Guð. Dæmigerð ímynd hins trúaða manns, sem á laun efast um trú sína og gefur sig að syndsamlegum hugarórum, er ekki lengur einkennandi fyrir nútímann. Núna er hinn dæmigerði einstaklingur (e. *subject*) aftur á móti sá sem kynnir sjálfan sig sem umburðarlyndan nautnasegg og helgar líf sitt hamingjuleit. Dulvitund hans er vettvangur banna þar eð óleyfilegar nautnir eða þrár eru ekki lengur hið bælda heldur bönnin sjálf. „Ef Guð er ekki til er allt leyfilegt“ þýðir að því sterkar sem maður skynjar sjálfan sig sem guðleysingja, þeim mun betra tak hafa bönnin á dulvitundinni – og bönnin spilla ánægjunni. (Ekki má láta undir höfuð leggjast að bæta andstæðunni við. Ef Guð er til er allt leyfilegt – er þetta ekki einhver gagnorðasta skilgreiningin á vandræðum bókstafs-trúarmanna? Í huga bókstafs trúarmanns er tilvera Guðs alger og hann upplifir sjálfan sig sem verkfæri Hans. Þess vegna má hann gera allt sem hann vill, gjörðir hans eru fyrirfram réttlættar þar sem þær tjá guðlegan vilja...)

Í stað þess að leiða til frelsis hleypti fall kúgandi yfirvalds af stokkunum nýjum og harkalegri bönnum. Hvernig er hægt að útskýra þessa þversögn? Gerið ykkur í hugarlund kringumstæður sem flest okkar kannast við úr bernsku; óheppna barnið sem um síðdegisbil á sunnudegi á að heimsækja ömmu sína en má ekki leika við vinina. Skilaboð gamaldags og skipandi föður til sonar síns hefðu verið: „Mér stendur á sama um hvernig þér líður. Sinntu bara skyldu þinni, farðu til ömmu þinnar og hagaðu þér eins og maður!“ Í þessu tilfelli eru vandræði barnsins ekki svo gífurleg því þótt það sé þvingað til að gera eitthvað sem er því augljóslega þvert um geð varðveitir barnið innra frelsi og getur síðar meir gert uppreisn gegn valdi föðurins. Skilaboð póstmóðernísku föður sem ekki er skipandi á ofangreindan hátt hefðu verið mun viðsjálí: „Þú veist hvað ömmu þinni þykir vænt um þig! Samt vil ég ekki þvinga þig til að heimsækja hana – þú ferð einungis ef þig raunverulega

⁴ Jacques Lacan, *The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis*, New York: Norton, 1988, bls. 128.

langar!“ Sérhvert barn sem er ekki heimskt (og sjaldnast eru börn heimsk) ber undir eins kennsl á gildruna sem felst í þessu eftirlátssama viðhorfi. Að baki því sem virðist vera frjálst val leynist krafa og í henni er að finna jafnvel meiri kúgun en í kröfu hefðbundna föðurins. Ekki er nóg með að í kröfunni sé undirliggjandi skipun um að heimsækja ömmuna heldur ber barninu að framfylgja skipuninni sjálfviljugt og af fúsum og frjálsum vilja. Falskt frjálst val af þessu tagi er ruddaleg skipun frá yfirsjálfinu (e. *obscene superego injunction*), skipun sem sviptir barnið meira að segja innra frelsi með því að skipa því hvað það eigi að vilja gera – ekki bara hvað það eigi að gera.

Áratugum saman hefur sígildur brandari gengið á milli Lacanista, en hann útskýrir hvernig þekking Hins skiptir sköpum. Maður nokkur heldur að hann sé frækorn og er færður á geðsjúkrahús. Læknar þar reyna eftir fremsta megni að sannfæra hann um að hann sé ekki korn heldur maður og tekst það að lokum. Þegar hann hefur „læknast“ (er sannfærður um að hann sé maður en ekki frækorn) er honum leyft að fara af sjúkrahúsinu en þá bregður svo við að hann kemur undir eins aftur skjálfandi á beininum. Fyrir utan dyrnar er hæna og hann óttast að hún muni éta hann. „Kæri vinur,“ segir lækurinn, „þú veist ósköp vel að þú ert ekki frækorn heldur maður.“ „Auðvitað veit ég það,“ svarar sjúklingurinn, „en veit hænan það?“ Í þessu er að finna það sem sannarlega er í húfi í sálgreiningu og sálgreiningarmedferð. Ekki dugir að sannfæra sjúkling um dulvituð sannindi, sjálf dulvitundin verður að meðtaka sannindin.

Hið sama gildir um marxísku kenninguna um blætiseðli vörunnar:

Vara virðist við fyrstu sýn sjálfsagður og hversdagslegur hlutur. Greining hennar sýnir, að hún er mjög undarlegur hlutur, full af háspekilegri hártogun og guðfræðilegum heilabrotum.⁵

Marx heldur því ekki fram að gagnrýni eigi að sýna fram á hvernig vara, sem virðist dularfull guðspekileg eining, hafi í raun orðið til úr „hversdagslegum“ ferlum í lífi fólks eins og venja er í orðræðu upplýsingarinnar. Þvert á móti staðhæfir hann að verkefni gagnrýnninnar sé að grafa upp „háspekilega hártogun og guðfræðileg heilabrot“ í því sem við fyrstu sýn virðist aðeins hversdagslegt viðfang. Blætiseðli vörunnar (sú trú okkar að vörur séu töfragripir gæddir frumspekilegum mætti) býr ekki í huga okkar og hvernig við (rang)skynjum raunveruleikann heldur í samfélagslegum raunveruleika okkar sem slíkum. Með öðrum orðum, þegar marxisti hittir borgaralegan

⁵ Karl Marx og Friedrich Engels, „Blætiseðli vörunnar og leyndardómur þess“, *Úrvalsrit*, I. bindi, Reykjavík: Heimskringla, 1968, bls. 210.

þegn (e. *subject*) gegnsósa af blætisdýrkun vörunnar hljómar ásökun marxistans í garð þegnsins ekki svona: „Vel má vera að vörur virðist í þínum augum vera töfragripir gæddir sérlegum mætti, en í raun eru þeir hlutgerð tjáning á tengslum á milli fólks.“ Ásökunin er frekar á þessa leið: „Þú gætir haldið að vörur birtist þér sem einföld, efnisleg mynd félagsvensla (til dæmis að peningar séu nokkurs konar inneignarnóta sem veiti þér rétt á hluta af afurðum samfélagsins) en svona virðist þér þetta ekki vera í raun og veru. Með því að taka þátt í samfélagslegum viðskiptum í þínum félagslega raunveruleika, ert þú talandi dæmi um þá óhugnanlegu staðreynd að vörur koma þér í raun fyrir sjónir sem töfragripir sem gæddir eru sérstökum mætti.“ Við getum ímyndað okkur að borgaralegur þegn saki námskeið í marxisma þar sem blætiseðli vörunnar er til umfjöllunar. Að námskeiði loknu kemur hann að máli við kennara sinn og kvartar undan því að enn sé hann fórnarlamb blætisdýrkunarinnar. Kennarinn segir við hann: „En núna veistu hvernig málum er háttað, þú veist að vörur eru ekkert annað en tjáningarform fyrir samfélagsleg tengsl og alls enga töfra er í þeim að finna!“ Og nemandinn svarar: „Auðvitað veit ég þetta allt saman, en vörurnar sem ég fæst við virðast ekki vita þetta!“ Að þessu beindi einmitt Lacan staðhæfingu sinni um að hina sönnu kennisetningu guðleysis sé ekki að finna í orðunum „Guð er ekki til,“ heldur „Guð er dulvitaður.“ Til viðbótar þessu nægir að rifja upp það sem Milena Jesenska skrifaði um Kafka í bréfi til Max Brod:

Í hans huga eru fyrirbæri á borð við peninga, kauphöll, gjaldeyrisviðskipti, ritvél fyrst og fremst sveipuð fullkominni dulúð (og það eru þau virkilega, bara ekki í okkar huga heldur annarra).⁶

Hér tæpir Jesenska á Kafka á marxískum hátindi hans; borgaralegur þegn veit vissulega að peningar eru ekki gæddir töfrum, hann veit að peningar eru einungis viðfang sem tákna ákveðin félagstengsl en í raunveruleikanum hegðar hann sér engu að síður eins og honum beri að trúa því að peningar séu töfrum gæddir. Þetta veitir okkur nákvæma innsýn í heim Kafka. Kafka gat upplifað milliliðalaust þær draumórakenndu trúarskoðanir sem við „venjulega“ fólkið afneitum. „Töfrar“ Kafka eru hinir sömu og Marx sagði „guðspekilegan vanskapnað“ vörunnar. Endur fyrir löngu þóttumst við vera trúuð opinberlega en vorum efahyggjufólk innst inni og gerðum jafnvel gróft grín að opinberri trú okkar. Ef sú var reyndin standa mál á annan veg núna. Við höfum tilhneigingu til að lýsa yfir efahyggju/nautnahyggju/

⁶ Tilvitnun í Jana Cerna, *Kafka's Milena*, Evanston: Northwestern University Press, 1993, bls. 174.

afslöppuðu lífsviðhorfi en á laun sækja bæði trú og harðneskjuleg bönn að okkur hið innra. Með þennan bakgrunn til viðmiðunar má sjá hvar mistök Dostojevskís er að finna. Dostojevskí kom fram með róttækasta tilbrigðið við hugmyndina „Ef Guð er ekki til er allt leyfilegt“ í „Bobok“. „Bobok“ er furðulegasta smásaga höfundarins og enn ruglar hún túlkendur í ríminu. Er þessi undarlega „viðbjóðsfantasía“ einfaldlega afurð sem rekja má til geðveiki höfundar? Eða er sagan kaldranaleg vanhelgun, andstyggileg tilraun til að skopstæla sannleik hinnar guðdómlegu Opinberunarbókar eins og hann birtist í sjálfri Biblíunni?⁷ Í „Bobok“ þjáist drykkjusjúkur, bókhneigður maður að nafni Ívan Ívanovijts af ofheyrnum:

Ég er farinn að sjá og heyra skrýtna hluti, ekki beint raddir heldur eins og einhver við hlið mér muldri „bobok, bobok, bobok!“

Hvað þýðir þetta bobok? Ég verð að dreifa huganum. Ég fór út í leit að einhverju til að létta mér lundina, ég rakst á jarðarför.

Hann fylgir því fjarskyldum ættingja til grafar. Síðan verður hann eftir í kirkjugarðinum og heyrir óvart kaldhæðnislegt og léttúðugt samtal hinna látnu án þeirra vitundar.

Og ég veit ekki hvernig þetta vildi til, en allt í einu fór ég að heyra ýmislegt. Í fyrstu veitti ég því enga athygli og virti að vettugi. En samtalið hélt áfram. Ég heyrði kæfð hljóð líkt og púðar væru fyrir vitum þeirra sem töluðu en samt voru hljóðin skýr og mjög nálæg. Ég rankaði við mér, settist upp og fór að hlusta gaumgæfilega.

Af þessum orðaskiptum ræður hann að mannleg meðvitund lifir um skeið eftir dauða efnislíkamans og heldur velli uns rotnun lýkur að fullu en hinir látnu tengja algjöra rotnun hræðilegu og surgandi hljóðlíkingarorði, orðinu „bobok“. Einn þeirra segir:

Sem betur fer eigum við tvo til þrjá mánuði eftir ólifaða en svo – bobok! Ég legg til að við nýtum mánuðina tvo eins ánægjulega og hægt er og byrjum allt upp á nýtt á nýjum grunni. Herrar mínir! Ég legg til að við ýtum frá okkur allri skömm.

⁷ Í blábyrjun sögunnar er að finna undarlega neitun á orðum Rimbauds, *Je est un autre* [Ég er annar]: „Þetta er ekki ég; þetta er algjörlega önnur manneskja.“

Hinir dauðu, sem gera sér grein fyrir því að þeir eru fullkomlega óbundnir veraldlegum skilyrðum, ákveða að skemmta hver öðrum með því að segja sögur úr tilveru sinni í lifanda lífi.

„[...] en ég vil ekki að við ljúgum. Það er algjört aðalatriði og eina sem skiptir einhverju máli. Maður getur ekki lifað á yfirborðinu án þess að ljúga því líf og lygi eru sömu merkingar. En hér munum við skemmta okkur með því að ljúga ekki. Látum allt flakka því hvað sem hver segir hefur gröfin sitthvað til síns ágætis! Við skulum allir segja sögu okkar upphátt og ekki skammast okkar hætishót. Til að byrja með skal ég segja ykkur frá sjálfum mér. Ég bý yfir rándýrs-eðli skal ég segja ykkur. Því var algjörlega haldið í heljargreipum rotinna fjötra þarna uppi á yfirborðinu og svoleiðis rígbundið. Burtu með fjötrana og eyðum þessum tveimur mánuðum í blygð-unarlausum sannindum! Berhátum okkur og verum allsberir!“

„Verum allsberir, verum allsberir!“ görguðu raddirnar allar sem ein.⁸

Sá viðurstygglegi ódaunn sem leggur fyrir vit Ívans Ívanovijts er ekki af rotnandi líkum heldur siðferðilegur ódaunn. Svo hnerrar Ívan Ívanovijts skyndilega og hinir látnu þagna; álögunum er aflétt og við erum á ný stödd í venjulegum raunveruleika:

Þegar hér var komið sögu hnerraði ég skyndilega. Það gerðist upp úr þurru og óvart en áhrifin voru sláandi. Allt varð hljótt og féll í dúnalogn eins og vænta má í kirkjugörðum, eins og draumur hvarf þetta allt. Nú ríkti grafarþögn. Ég held ekki að þeir hafi blygðast sín vegna nærveru minnar, þeir höfðu ákveðið að ýta frá sér allri skömm! Í fimm mínútur beið ég – ekki eitt aukatekið orð, algjör kyrrð.

Míkhaíl Bakhtín sá fullkomna ímynd listsköpunar Dostojevskís í „Bobok“, allt höfundarverk hans í hnotskurn þar sem meginstef þess birtist, nefnilega sú hugmynd að „allt sé leyfilegt“ ef hvorki Guð né ódauðleiki sálarinnar eru til. Í karnívalískum undirheimi lífs „á milli tveggja dauða“ eru allar reglur og hvers kyns ábyrgð látin lönd og leið. Hinir ódauðu geta ýtt frá sér allri

⁸ [Textinn er þýddur úr enskri þýðingu smásögunnar eins og hann birtist í texta Žižeks. – Þýðandi.]

blygðun, hegðað sér eins og vitfirringar og hlegið að heiðarleika og réttlæti. Siðfræðilegur hryllingur slíkrar sýnar felst í því að hún afhjúpar takmörk hugmyndarinnar um „sannleik og sátt“. Tökum sem dæmi brotamann sem uppsker ekki nokkra siðferðilega hreinsun með játningum sínum en leiða þess þá heldur til aukinnar og ruddafenginnar nautnar.

„Ódauð“ staða hinna látnu er andstæð stöðu föðurins í draumi einum sem Freud skýrir frá. Þar lifir faðirinn áfram í dulvitund dreymandans vegna þess að faðirinn veit ekki að hann er dáinn. Hinir látnu gera sér fullkomlega ljóst að þeir eru dánir og meðvitundin um það gerir þeim einmitt kleift að firra sig allri skömm. En hvaða leyndarmáli halda hinir dauðu svo vandlega leyndu fyrir öllum dauðlegum mönnum? Við heyrum ekkert um blygðunarlaus sannindin í „Bobok“ – alltaf þegar draugar hinna látnu eru í þann mund að afhenda hlustandanum „góssið“ og segja frá sóðalegum leyndarmálum sínum, draga þeir sig í hlé. Kannski svarar lausnin til þeirrar sem er að finna í lok dæmisögunnar um dyrnar að lögunum í *Réttarhöldunum* eftir Kafka? Þegar sveitamaður nokkur liggur á dánarbeiði sínum kemst hann loks að því, að dyrnar sem hann hafði árum saman beðið eftir að verða hleypt inn um, eru þarna aðeins fyrir hann. Hvað ef „Bobok“ er einnig sviðsetning, líkin lofa að ljóstra upp sínum subbulegustu leyndarmálum til þess eins að lokka og heilla aumingja Ívan Ívanovijts? Með öðrum orðum, hvað ef sýning „hinna blygðunarlausu sanninda“ með lifandi líkum er ekkert annað en hugarsmíð hlustandans – og aukinheldur trúaðs hlustanda? Ekki má gleyma að á sögu sviðinu sem Dostojevskí dregur upp er heimurinn ekki guðlaus. Talandi náir upplifa tilvist sína eftir (líffræðilegan) dauða og það er í sjálfu sér sönnun á tilvist Guðs – *Guð er hér og heldur þeim á lífi eftir dauða, þess vegna geta þeir sagt frá öllu*.

Dostojevskí setur á svið trúarlega fantasíu og hún tengist ekki á nokkra lund ástandi sem mætti kenna við alvöru trúleysi, jafnvel þótt sviðsetningin eigi að sýna ógnvænlegan, guðlausan alheim þar sem „allt er leyfilegt.“ Hvaða áratla knýr líkin til að taka þátt í ruddalegri hreinskilninni sem felst í að „segja frá öllu“? Lacanískt svar liggur í augum uppi: *Yfirsjálfíð* – ekki sem siðferðisfulltrúi heldur sem ruddafengin fyrir mæli um að njóta. Með svarinu skapast innsýn í hugsanlega svæsnasta leyndarmálið sem líkin halda leyndu fyrir sögumanni. Hvötin sem rekur hina látnu til að segja blygðunarlaust ekkert nema sannleikann er ekki „frjáls“. Kringumstæðurnar eru ekki á þá lund að „nú getum við loksins sagt allt sem við vildum en gátum ekki vegna boða og banna venjulegs lífs.“ Þess í stað heldur grimmileg skipun yfirsjálf hvötinni gangandi; draugarnir *verða* að taka þátt í þessum rudda-

fengnu athöfnum. Ekki eru öll kurl komin til grafar því ef það sem hinir látnu halda leyndu fyrir sögumanni er áráttukennnd náttúra ruddafenginnar ánægju þeirra og ef fantasían sem hér um ræðir er trúarleg, þá þarf að draga eina ályktun til viðbótar. Hún er sú að *hinir ódauðu eru undir áráttukennndum álögum sem illur Guð hefur hneppt þá í*. Þar er mestu lygi Dostojevskís að finna. Hann setur fram óhugnanlega fantasíu um guðlausan alheim en í raun er fantasían gnostísk og fjallar á áhrifaríkan hátt um illan, ruddalegan Guð. Almennari lærdóm má draga af dæminu, nefnilega þann að þegar trúaðir höfundar fordæma guðleysi draga þeir oft upp mynd af „guðlausum alheimi“ sem er í raun frávarp á bældri skuggahlið trúarinnar sjálfar.

Ég hef hér að ofan stuðst við hugtakið „gnostisismi“ í nákvæmri merkingu, það er höfnun á því lykilatríði í gyðing-kristilegum heimi að sannleikann sé að finna í hinu ytra. Yfirgnæfandi rök eru fyrir nánnum tengslum gyðingdóms og sálgreiningar og í báðum tilfellum er skelfilegur (trámatískur) samfundur í brennidepli; að mæta hyldýpi Hins sem þráir, að mæta ógnvekjandi ásýnd Hins sem í órafjarlægð væntir einhvers af okkur en lætur ekki uppi hvað þetta eitthvað er. Með óræðu kalli sínu skapar Guð Gyðinga upplausn í daglegt líf þeirra, barnið tekst á við ráðgátuna um ánægju Hins (hér foreldranna). Gyðing-kristileg hugmynd um sannleika er algjörlega andstæð heiðnum og gnostískum hugmyndum (gyðing-kristileg sannleikshugmynd byggir á ytri, skelfilegum samfundi við guðdómlegt kall Drottins til Gyðingaþjóðarinnar, við kall Drottins til Abrahams, við óútskýranlega náð – en ekkert af þessu er í neinu samræmi við áskapaða eiginleika okkar, ekki einu sinni meðfætt siðferði okkar). Í bæði heiðni og gnostisisma (sem færir Gyðing-kristilegt viðhorf aftur til baka í heiðni) er leið sannleikans hins vegar innra ferðalag sem leiðir til andlegrar sjálfshreinsunar; snúið er aftur til hins sanna innra sjálfs og sjálfíð er „enduruppögötváð“. Kierkegaard hafði á réttu að standa þegar hann benti á að megin andstæður í andlegum veruleika hins vestræna heims væru Sókrates og Kristur; innra ferðalag endurminningar gegn endurfæðingu í kjölfar áfalls vegna samfundar í hinu ytra. Á gyðing-kristilegum vettvangi er Guð sjálfur aðalhreilirinn sem með harkalegu áreiti sínu skapar glundroða í samhljómi lífdaga okkar.

Enn þann dag í dag eru ummerki gnostisisma auðsjáanleg í hugmyndafræði sýndarrýmis. Sýndarsjálfíð sem rennur frá einni tilviljanakenndri og tímabundinni holdtekju til annarrar með því að breyta sér í sýndareiningu er draumur um sjálf sem losnar úr viðjum líkama sem náttúran áskapaði því. Sá draumur er aftur tækni- og vísindaleg uppfylling gnostíska draumsins um sjálfíð sem losnar undan hrörnun og lífleysi efnisveruleikans. Engan

skyldi undra að fræðimenn sem fást við sýndarrými vísi aðallega í heimspeki Leibniz. Leibniz skynjaði heiminn sem svo að hann væri settur saman úr „mónöðum“ eða örsmáum kjörnum. Hver ein og einasta mónaða lifði útaf fyrir sig í innilokuðu rými innra sjálfs og enga glugga væri að finna út í umhverfið. Vart verður hjá því komist að taka eftir hversu óhugnanlega mikið mónöðufræði Leibniz líkjast samfélagi sýndarrýmis sem nú er komið fram á sjónarsviðið. Í hinu síðarnefnda fara hönd í hönd hnattrænt samræmi og sjálfsveruhughyggja (e. *solipsism*) eins skringilegt og það nú er. Sem sagt, sökkvum við ekki statt og stöðugt dýpra í sýndarrýmið samhliða því að við hringum okkur upp í leibníska mónöðu? Þótt mónaðan sé án glugga sem opnast út í umheiminn speglast í henni sjálfri alheimurinn eins og hann leggur sig. Við verðum sífellt meiri mónöður án glugga að raunveruleikanum. Alein eigum við í gagnvirkum samskiptum við tölvuskjá og mætum aðeins sýndarverund en engu að síður sökkvum við æ dýpra í hnattrænt net og eigum á einu og sama andartakinu samskipti við gjörvalla veröldina.

Rýmið sem Dostojevskí ímyndaði sér og hinir ódauðu gátu talað hömlulaust í án þess að taka tillit til siðferðishafta, er fyrirboði gnostíska draumsins um sýndarverund. Það góða við sýndarkynlíf er, að þar eð samskiptin eru við sýndarfélaga, fyrirfinnst þar engin áreitni. Innan sýndarrýmis er enginn áreittur því við eigum ekki beint í samskiptum við raunverulegt fólk og við höfum fullt frelsi til að gefa sóðalegustu ímyndunum okkar lausan tauminn. Fyrir skömmu var þessi hlið sýndarrýmis tekin út að ystu mörkum í tillögu sem kom fram á sjónarsviðið á ný á meðal ákveðinna hópa í Bandaríkjunum. Þar er lagt til að „hugsa upp á nýtt“ réttindi náriðla, það er að segja þeirra sem þrá að fremja samræðisverknað á líkum. Af hverju ættu þeir ekki að fá þrá sinni fullnægt? Hugmyndin var sú, að á sama hátt og fólk leyfir að líffæri þess séu notuð í læknisfræðilegum tilgangi ef það fellur skyndilega frá, ætti líka að leyfa því að gefa náriðlum líkin af sér. Þessi tillaga er lifandi dæmi um hvernig skilningur Kierkegaards á því að eini góði nágranninn sé dáinn nágranni hlýtur viðurkenningu í pólitískum rétttrúnaði gegn áreitni. Dáinn nágranni – lík – er fullkominn rekkjunautur fyrir „umburðarlyndan“ einstakling sem engan vill áreita. Eðli málsins samkvæmt er ekki hægt að áreita lík og enn fremur *getur lík ekki notið*. Þar með hverfur einnig hin truflandi ógn af umfram-ánægju sem annars myndi steðja að sjálfsveru sem gerir sér dælt við líkið.

Þótt orðið „áreitni“ virðist vísa til staðreyndar sem skilgreina megi á skýran og einfaldan hátt, er það eitt þeirra orða sem orkar sérlega tvímælis þegar betur er að gáð og skapar og viðheldur hugmyndafræðilegri leynd.

Grundvallarmerking hugtaksins lýtur að hrottafengnum staðreyndum á borð við nauðganir, barsmíðar og annars konar félagslegt ofbeldi sem ber auðvitað að fordæma afdráttarlaust. En án þess að því hafi verið veitt nokkur eftirtekt hefur grundvallarmerking hugtaksins „áreitni“ runnið hljóðlaust saman við ríkjandi notkun þess, það er fordæmingu á hvers kyns of mikilli nálægð við aðra raunverulega manneskju, þrár hennar eða hans, hræðslu og nautnir. Nú á dögum ráða tvö þemu lögum og lofum um frjálslynt og umburðarlynt viðhorf til annarra: Virðing fyrir framandleika annarra og víðsýni annars vegar en hins vegar ofboðslegur og áráttukenndur ótti við áreitni. Hinn er í lagi svo framarlega sem nærvera hans er ekki uppáþrengjandi, svo framarlega sem hann er ekki raunverulega annar. Umburðarlyndi fellur saman við andstæðu sína. Mér ber skylda til að vera umburðarlyndur í garð annars merkir í reynd að ég eigi ekki að nálgast hann um of, ekki ráðast inn á hans svæði. Í hnotskurn; mér ber að virða óumburðarlyndi hans/hennar gagnvart of mikilli nánd minni. Æ skýrar kemur einmitt þetta fram í dagsljósið sem eitt af helstu „mannréttindum“ í síðkapítalistísku samfélagi, það er að eiga rétt á því að vera ekki áreittur, að vera haldið í öruggri fjarlægð frá öðrum.

Dómstólar í flestum vestrænum ríkjum setja nú á dögum nálgunarbann þegar einhver ákærir aðra manneskju fyrir áreitni (fyrir að elta hann/hana á röndum eða viðhafa óæskilega kynferðislega tilburði). Hægt er að banna með lögum þeim sem áreitir að koma viljandi í námunda við fórnarlambið og honum gert skylt að halda sig í að minnsta kosti hundrað metra fjarlægð. Eins nauðsynlegar og þessar ráðstafanir eru má engu að síður finna í þeim einhvers konar vörn gegn hinni skelfilegu Raun í þrá Hins; liggur ekki í augum uppi hversu hrikalega *ofbeldisfullt* það er að sýna fyrir opnum tjöldum ástríðu sína í garð annarrar manneskju? Eðli málsins samkvæmt þá *meiðir* ástríða viðfang sitt og jafnvel þótt viðtakandinn taki glaður að sér hlutskiptið mun hann eða hún aldrei komast hjá augnabliki óttablandinnar lotningar og undrunar. Eða, til að koma með enn eitt tilbrigðið við spakmæli Hegels: „Illskan leynist í því sama augnaráði og skynjar illskuna allt í kringum sig“; óumburðarlyndi gagnvart Hinum leynist í því sama augnaráði og skynjar allt í kringum sig óumburðarlynda og uppáþrengjandi Hina.

Sérstaklega ætti að vera á varðbergi þegar karlmenn tala um kynferðislega áreitni gegn konum – málefni sem tröllríður öllu svo jaðrar við þráhyggju. Þegar rétt hefur verið krafsað í „feministavænt“ yfirborð hins pólitíska rétttrúnaðar hittir maður fyrir gömlu karlrembu-goðsögnina um konur sem hjálparvana verur og að þær beri ekki einungis að vernda fyrir ágengum

körlum heldur fyrst og síðast fyrir sjálfum sér. Hjá karlrembunni sem þykist vera femínisti er vandamálið ekki að þær geti ekki varið sig heldur fari þær að njóta þess að vera áreittar kynferðislega – að karllæg ágengni hrindi af stað sjálfseyðileggjandi ferli sem vindi upp á sig í óhóflegri kynferðislegri ánægju. Í stuttu máli ætti að gaumgæfa hvers konar hugmynd um sjálfsveruleika felst óbeint í þessari þráhyggju sem beinist að mismunandi tegundum áreitis, nefnilega hin narsissíska sjálfsvera. Og henni stafar sífelld ógn af öllu því sem aðrir gera (ávarpar mig, horfir á mig...) og því er Helvíti annað fólk eins og Sartre komst að orði fyrir margt löngu – *L'enfer, c'est les autres*. Um konur sem viðföng er skapa truflun og óróa þá er það svo að því huldari sem kona er þeim mun frekar beinum við (karl)sjónum okkar að henni og því sem leynist undir blæjunni. Talibanar létu sér ekki nægja að neyða konur til að hylja sig frá toppi til tár á almannafæri. Þeir bönnuðu þeim einnig að vera í skóm með mjög hörðum hælum (úr málmi eða tré) og skipuðu þeim að ganga svo hljóðlega að ekki smylli um of í skónum því það gæti raskað innri ró karlanna, einbeitingu þeirra og trúarhollustu. Þannig lítur einmitt þversögnin um umfram-ánægju út í sinni tærustu mynd: Ef rétt aðeins örlar á minnstu ummerkjum af huldu viðfangi verður truflunin sem af því hlýst þeim mun áhrifaríkari því huldara sem viðfangið er.

Þetta á einnig við um bönn við reykingum sem verða æ útbreiddari. Fyrst komu yfirlýsingar um „reyklauser“ skrifstofur, svo flug, svo veitingastaði, svo flugvelli, svo bari, svo einkaklúbba, svo var bannað að reykja innan ákveðinnar fjarlægðar frá aðalinngöngum háskóla. Hjá bandarísku pósthjónustunni voru loks sígarettur máðar út af frímerkjum sem báru andlitsmyndir af blúsgítarleikaranum Robert Johnson sem og af Jackson Pollock. Það verður að teljast alveg einstakt afrek í uppeldislegri ritskoðun og minnir um margt á þann stalínska sið að lagfæra ljósmyndir af nomenklatúrunni (valdaklíku flokksins). Bönnunum er beint gegn óhóflegri og áhættusamri ánægju annars, ánægju sem tekur á sig mynd þegar einhver kveikir sér ábyrgðarlaust í sígarettu og nýtur þess úti ystu æsar að taka djúpt ofan í sig (alveg andstætt uppunum frá Clinton-árunum sem þú sígarettur án þess að draga reykinniður í lungun, njóta ásta án þess að eiginlegt samræði eigi sér stað og borða fitusnautt fæði) – einmitt eins og Lacan sagði, *það má ekkert lengur síðan Guð dó*.

Meðal fastra umræðuefna í menningarrýni nú er að á tímum eftirlátssemi og frjálsræðis skorti börn skýr mörk eða bönn. Skorturinn vekur með þeim gremju svo að þau hendast öfganna á milli. Einungis skýr mörk sem eitthvert táknrænt yfirvald setur getur tryggt stöðugleika og fullnægju – full-

nægju sem hlýst af því að brjóta bönn, fara yfir mörk. Til að skýra hvernig neitun virkar í dulvitundinni vísaði Freud til viðbragða sjúklings við draumi hans sjálfs sem snerist um óþekktu konu: „Hver svo sem þessi kona er þá veit ég að hún er ekki móðir mín.“ Í huga Freuds voru orðin augljós neikvæð sönnun fyrir því að konan *var* móðir hans. Ekki finnst betri leið til að lýsa hinum dæmigerða sjúklingi núna en að ímynda sér gagnstæð viðbrögð hans við sama draumi: „Hver svo sem þessi kona í draumnum er þá er ég viss um að hann tengist á einhvern hátt móður minni!“

Venju samkvæmt var gert ráð fyrir að í sálgreiningu gæti sjúklingur unnið bug á hindrunum sem stæðu í vegi hans eða hennar til að njóta eðlilegrar fullnægingar í kynlífi; ef henni yrði ekki náð skyldi haldið til sálgreinandans og hann hjálpaði til við að losa um hömlurnar. Núna dýnja á okkur alls kyns tilbrigði við eina og sömu fyrirskipunina – „njóttu!“ Þessar skipanir snerta ýmist hreina og beina ánægju í kynlífsathöfnum, eða ánægju vegna árangurs í starfi eða andlegrar vakningar. Ánægja virkar í reynd eins og undarleg siðferðisskylda: Einstaklingar finna til sektar en ekki vegna þess að þeir hafi brotið siðferðisbönn og notið forboðinnar munúðar, heldur eru þeir þjakaðir af sektarkennd vegna þess að þeir eru ekki færir um að njóta. Við þessar kringumstæður er sálgreining eina orðræðan þar sem manni *leyfist að njóta ekki*. Engum er bannað að njóta en engum er heldur þröngvað til þess – og þrýstingnum er aflétt.

Solveig Guðmundsdóttir þýddi